

ללמוד וללמד

היחס בין הלימוד האישי של הרב ובין הלימוד לתלמידיו ולאנשי קהילתו

הרב יצחק שטרן

- א. מבוא - הצורך לאזן בין הלימוד האישי להשקעה בקהילה
- ב. החובה ללמד תורה לאחרים
- ג. לימוד לעצמו ולימוד לאחרים - מה עדיף?
- ד. עיקר מצוות תלמוד תורה הוא ללמד לאחרים
- ה. עבד לעם קדוש
- ו. כמה זמן להשקיע בתלמידים?
- ז. האם מותר שלא ללמד?
- ח. סיכום

א. מבוא - הצורך לאזן בין הלימוד האישי להשקעה בקהילה

אחד מתפקידיו המרכזיים של רב הקהילה הוא ללמד תורה לבני קהילתו. השיחות והשיעורים שמוסר הרב לאנשי הקהילה מהווים את החלק המשמעותי ביותר של הרב בעיצוב התורני של הקהילה, וזו הדרך המרכזית שלו להעביר את השקפת עולמו התורנית לשומעי לקחו.

תפקיד חשוב זה דורש זמן והשקעה. רב קהילה מסור יכול למצוא עצמו מוסר כעשרה שיעורים בשבוע, ואף יותר: שיחה בליל שבת, וביומו; שיעור דף יומי, ובין מנחה למעריב; שיעור נשים, ושיעור לבני הנוער; שיעור בכלל יום השישי, ובכולל יום השלישי; שיעור מרכזי לפני סעודה שלישית; ועוד כהנה וכהנה.

כל שיעור דורש הכנה, והכנה דורשת זמן. ומה לעשות, הזמן הוא מצרך יקר מאוד אצל הרב, שבין לבין צריך גם להשיב לשאלות הלכתיות, לייעץ בענייני שלום-בית וחינוך ילדים ולהשתתף בשמחות או בניחומי אבלים.

ומה יהא על לימודו האישי של הרב? מתי הוא יספיק להטעין את המצברים הרוחניים שלו? האם ההשקעה העצומה בלימוד התורה של אנשי הקהילה גוזרת על הרב עמידה במקום? אמנם הכנת השיעורים ומסירתם מפתחת גם את עולמו הרוחני של הרב, אבל אין זה דומה ללימוד התורה המעמיק והרחב שהוא היה רגיל אליו בהיותו תלמיד ישיבה ואברך בכולל.

הרצון והצורך הפנימי ללמוד ולהתקדם באופן אישי, והאמונה בשליחותו ללמד את בני קהילתו, עשויים לחולל מאבק פנימי בנפשו של רב הקהילה. פעמים הוא יחליט לבטל שיעורים כדי לאפשר לעצמו זמן לימוד אישי רחב יותר, ופעמים אחרות הוא יכריע לבטל רצונו מפני רצון בני הקהילה.

במאמר זה אנסה לברר את השקפת התורה על היחס הנכון בין שתי האידיאות הנעלות הללו: ההשתלמות הרוחנית האישית וההשתלמות הרוחנית הציבורית. ובמילים פשוטות יותר: היחס הנכון בין לימוד התורה האישי של הרב ובין החיוב והאחריות שלו ללמד תורה לאחרים.

לידתו של המאמר בשנותיי הראשונות כר"מ בישיבה, בעת שמצאתי את עצמי משקיע שעות רבות בתלמידי ומשאיר זמן מועט-יחסית לעצמי. אז נקפני לבי ותהיתי אם אני שומר על איזון נכון. לאחר שנים, כשנוספו לי גם משימות קהילתיות וציבוריות, הלכה שאלה זו והתעצמה. הביורור הראשוני שנעשה בתקופת הישיבה עמד לצדי וסייע לי בשמירה על המתח הראוי בין שתי משימות-על: ללמוד וללמד.

ב. החובה ללמד תורה לאחרים

1. מאמרי חז"ל על המעלה והחיוב של לימוד תורה לאחרים

חז"ל עוסקים רבות בביאור המעלה הגדולה של המלמד תורה לאחרים. כך אמרו, למשל:

כל המלמד בן חבירו תורה - מעלה עליו הכתוב כאילו קיבלה מהר סיני.¹

כל המלמד בן חבירו תורה - זוכה ויושב בישיבה של מעלה.²

כל המלמד את בן עם הארץ תורה - אפילו הקב"ה גוזר גזירה, מבטלה בשבילו.³

חז"ל אף מבארים שלא 'מעלה' בלבד יש כאן, אלא אף חובה גמורה. כך אמרו:⁴

אמר רב יהודה אמר רב: כל המונע הלכה מפי תלמיד - כאילו גוזלו מנחלת אבותיו, שנאמר: "תוֹרָה צְנָה לָנוּ מִשֵּׁה מוֹרְשָׁה" (דברים לג, ד) - מורשה היא לכל ישראל מששת ימי בראשית.

אמר רב חנא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא: כל המונע הלכה מפי תלמיד, אפילו עוברין שבמעיי אמו מקללין אותו, שנאמר: "מַנְעַ בֶּר [תורה] יִקְבְּהוּ [יקללהו] לְאוֹם [עוֹבְרִים]" (משלי יא, כו)... עולא בר ישמעאל אומר: מנקבין אותו ככברה.

חובה זו למדוה חז"ל⁵ מכמה פסוקים בתורה: "וְהוֹדַעְתֶּם לְבִנְיָהּ וְלְבִנֵי בְנֵיהָ" (דברים ד, ט), "וְלִמְדַתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם" (שם יא, יט), "וְשִׁנַּנְתֶּם לְבִנְיָהּ - אלו תלמידיך" (שם ו, ז - ובספרי), וכפי שיתבאר להלן.

2. ראשונים הסוברים שמצוות הלימוד לאחרים היא מצווה בפני עצמה

דברי רבותינו הראשונים מצינו מחלוקת אם מצוות לימוד התורה לאחרים היא מצווה בפני עצמה או שהיא חלק ממצוות תלמוד תורה.

בעל הלכות גדולות, במניין המצוות שבתחילת ספרו, מנה את חובת הלימוד לעצמו ואת חובת הלימוד לאחרים כשתי מצוות עשה נפרדות:

(עא) לְמַד בְּנֵךְ תוֹרָה וּמִצְוֹת.

(עב) וְשִׁנַּנְתֶּם.

2 בבא מציעא פה ע"א.

3 שם.

4 סנהדרין צא ע"ב.

5 קידושין כט ע"ב ואילך.

וכן מנה הסמ"ק:

מצוה קה - ללמוד תורה דכתיב: "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם".
מצוה קו - ללמד לבניו, דכתיב: "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם"; והוא הדין לתלמידים.

וכן נראה מדברי בעל ספר היראים שיש כאן שתי מצוות שונות. בעניין לימוד התלמידים כתב:⁶

לְמַד בְּנֵי תוֹרַת ה' וּמִצְוֹתָיו. צִוּוּה יוֹצְרָנוּ בְּפִרְשַׁת וְאַתְחַנֵּן: "וּשְׁנַנְתֶּם לְבְנֵיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם" וּגו', וְכִתִּיב בְּפִרְשַׁת וְהָיָה עֵקֶב: "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם". וְלֹא בְּנֵי דוּקָא קָאמַר קָרָא, אֲלֵא כֹל מִי שִׁילְמוּד אָדָם תוֹרָה הָרִי הוּא מְקִיִּים וּשְׁנַנְתֶּם לְבְנֵיךָ, כְּדִכְתִּיב: "וּשְׁנַנְתֶּם לְבְנֵיךָ" - אֵלּוּ תִלְמִידֶיךָ.

וְחָזַר וְכָתַב:⁷

ללמוד וללמד לשמור ולעשות. ציווה הב"ה שילמדו תורה לחבריהן, דכתיב: "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם", וְכִתִּיב: "וּשְׁנַנְתֶּם לְבְנֵיךָ", וְלֹא בְּנֵי דוּקָא אֲלֵא כֹל תִּלְמִידִים קְרוּיִים 'בְּנִים'.

ובמצוות לימוד התורה לעצמו כתב:⁸

תלמוד. ציווה הב"ה שילמדו ישראל את התורה ויעמלו בה, דכתיב בפרשת ואתחנן: "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם".

מכלל דבריו משמע שמצוות הלימוד לעצמו נלמדת מהפסוק: "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹתָם", ואילו מצוות הלימוד לאחרים נלמדת מהפסוקים: "וּלְמַדְתֶּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם" ו"וּשְׁנַנְתֶּם לְבְנֵיךָ". ומבואר שאלו שתי מצוות נפרדות הנלמדות מפסוקים שונים.⁹

6 סימן רכה.

7 סימן רנו.

8 סימן רנד.

9 עיין עוד בדבריו בסימן רנח: "ושננתם. כבר פירשתי במצוות 'ללמוד' ובמצוות 'ללמד את

וכן כתב הרא"ש בתוספות¹⁰ דברים מפורשים בעניין זה:

"וְלַמְדָּתָם", "וְלַמְדָּתָם" ... שתי תיבות הם, ושתי מצוות הם: ללמוד וללמד.

3. ראשונים הסוברים שמצוות הלימוד לאחרים היא חלק ממצוות תלמוד תורה

מנגד, יש ראשונים הסוברים שהלימוד לעצמו והלימוד לאחרים הם שני חלקים של אותה מצווה.

כך מתבאר מדברי הרמב"ם בספר המצוות:¹¹

והמצווה הי"א היא שציונו ללמוד חכמת התורה וללמדה, וזה הוא שנקרא: תלמוד תורה. והוא אמרו: "וְשִׁנְנָתָם לְבְנֵיךָ", ולשון ספרי: "לבניך - אלו תלמידיך" ... ושם נאמר: "וְשִׁנְנָתָם - שיהו מחודדין בתוך פּיך; כשאדם שואלך דבר, לא תהא מגמגם לו, אלא אמור לו מיד.

וכבר נכפל הציווי הזה פעמים רבות: "ולמדתם ועשיתם" [נראה שצ"ל: "וְשִׁמְרָתָם וְעָשִׂיתָם" (דברים ז, יב)]; "למען ילמדו" [צ"ל: "וְלַמְעַן יִלְמְדוּ" (דברים לא, יב)]. וכבר התפזר הזירוז על מצווה זו ולשקוד בה תמיד במקומות הרבה מן התלמוד.

מבואר מדבריו שמצוות תלמוד תורה כוללת את שני הציוויים: א. ללמוד חכמת התורה; ב. ללמדה. והפסוק "וְשִׁנְנָתָם" מכוון לשני העניינים: לשנן לבניך ולתלמידיך, ולשנן לעצמך.

בנך תורה'. ומ'שננתם' למדנו גם שמצווה על האדם ללמד עצמו". מהסיפא של דבריו נראה שמצוות "ושננתם" כוללת גם לימוד לעצמו וגם לימוד לאחרים, אך הרישא של דבריו מלמדת שאלו שתי מצוות שונות.

10 קידושין כט ע"ב ד"ה ולימדתם.

11 עשה יא.

וכן מתבאר בדבריו במשנה תורה, בפתיחה להלכות תלמוד תורה. במניין המצוות הקצר שלו כלל הרמב"ם את המצווה ללמוד ואת המצווה ללמד תחת הכותרת: "ללמוד תורה".

בדרך זו הלך גם בעל ספר החינוך:¹²

מצוות עשה ללמוד חכמת התורה וללמדה... ועל כל זה נאמר: "וְשִׁנְנֶתֶם לְבַבְיָהּ", ואמרו זכרונם לברכה "בניך - אלו תלמידיך"... ושם נאמר "ושננתם - שיהיו מסודרין בתוך פיה, כשאדם שואלך דבר אל תהא מגמגם לו, אלא תהא אומר לו מיד".

ונכפלה מצווה זו במקומות רבים שנאמר "ולמדתם ועשיתם", "למען ילמדו", "ולמדתם אותם את בניכם".

וכן הוא בדברי הסמ"ג:¹³

מצוות עשה ללמד בנו תורה ומצוות, שנאמר "וְלִמְדֶתֶם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם"... ולא לבנו ולבן בנו בלבד, אלא מצווה על כל חכם מישראל ללמד תורה לכל התלמידים, שנאמר: "וְשִׁנְנֶתֶם לְבַבְיָהּ", ותניא בספרי: "אלו התלמידים..."

מי שלא לימדו אביו, חייב ללמד עצמו כשיכיר, שנאמר: "וְלִמְדֶתֶם אֹתָם וְשִׁמְרֶתֶם לְעִשְׂתֶּם".

4. מי שאינו מלמד אחרים - האם מבטל מצוות עשה, או שלא יצא כלל ידי מצוות תלמוד תורה?

מצד אחד נראה שהראשונים המונים את המצווה ללמד כמצווה נפרדת, נותנים לה תוקף חשוב יותר, שהרי הם קובעים אותה כמצווה בפני עצמה ולא רק כסניף של מצווה אחרת. לשיטתם, אם אדם לומד תורה כל ימי חייו אבל אינו מלמד תורה לאחרים, הרי הוא מבטל מצוות עשה מן התורה.

12 מצווה תיח; ובדפוסים: תיט.

13 עשין יב.

מצד שני נראה שהראשונים המונים חובה זו כחלק ממצוות תלמוד תורה, נותנים לה תוקף גדול שבעתיים; שהרי לפי דבריהם אם אדם למד בהתמדה כל חייו אך לא לימד אחרים, הוא לא קיים כראוי אף את מצוות תלמוד תורה, וכל שקדנותו והתמדתו הגדולה לא עמדו לו כדי לצאת ידי חובת מצוות תלמוד תורה כראוי.

5. רבנו בחיי - חובת הלימוד לאחרים נובעת מדין ערבות

גישה שלישית ומעניינת היא דעת רבנו בחיי בר אשר. להבנתו, מצוות לימוד התורה לאחרים אינה מצווה פרטית, ואף אינה חלק ממצוות תלמוד תורה, אלא היא חלק מעניין הערבות ההדדית של כל ישראל. ובלשונו:¹⁴

חייב אדם ללמד תורה לחבירו, שכל ישראל ערבין זה לזה בכל המצוות.

לדבריו, לכל יהודי יש מחויבות לדאוג שכל ישראל חבריו יקיימו את המצוות, וכחלק ממחויבות זו עליו גם ללמדם תורה, שהרי אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד.

6. עיקר לימוד התורה - ללמד אותה לאחרים

נסיים פרק זה בשני מקורות המחזקים את הצורך והחובה ללמד אחרים.

בתנא דבי אליהו נאמר:¹⁵

"כִּי תִרְאֶה עָרֶם וְכִסְיָתוֹ" (ישעיהו נח, ז) - כיצד? אלא, אם ראית אדם שאין בו דברי תורה, הכניסוהו לביתך ולמדהו קריאת שמע ותפילה, ולמדהו פסוק אחד בכל יום, או הלכה אחת, וזרזהו במצוות; לפי שאין לך ערום בישראל אלא מי שאין בו תורה ומצוות, והוא דומה למי שהוא ערום.

המהר"ל מפראג¹⁶ מבאר את שורש העניין:

כי התורה ניתנה לאדם כדי שִׁלְמֵד אותה לאחרים, כמו שהשי"ת נתן התורה למשה ומשה לימדה לישראל; כי אין היחיד ראוי אל התורה למעלתה. לפיכך עיקר לימוד התורה - ללמד אותה לאחרים.

14 כד הקמח, תורה, עמ' תכו.

15 רבא, פרק כז, אות יח.

16 דרך חיים, אבות פ"ו מ"ז - הלומד על מנת ללמד.

ג. לימוד לעצמו ולימוד לאחרים - מה עדיף?

בפרק זה נברר בעזר ה' שיש מחלוקת בין הראשונים אם הלימוד האישי גדול מהלימוד לאחרים וקודם לו, או שמא הלימוד לאחרים גדול ומשובח ולכן גם קודם בזמן.

1. פריחת התורה בימי חזקיהו

תקופת חזקיהו נודעה כתקופה של פריחה גדולה בלימוד התורה, אפילו יותר מתקופת משה ויהושע. אמרו על כך חכמינו ז"ל:¹⁷

"שֶׁקָרַח הַחֵן" (משלי לא, ל) - זה דורו של משה; "וְהִבֵּל הַיָּפִי" - זה דורו של יהושע; "יִרְאַת ה' הִיא תִתְהַלֵּל" - זה דורו של חזקיהו.

וביאר רש"י:

דורו של משה ויהושע עסקו בתורה הרבה, ודורו של חזקיהו יותר מהם, כדכתיב (ישעיהו י, כז): "וְחִבַּל עַל מִפְּנֵי שְׁמֹן", ואמרינן בחלק (סנהדרין צד ע"ב): חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו שהיה דולק בבתי מדרשות, עד שבדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ.

ושם בסנהדרין¹⁸ מבואר שפריחה זו נבעה בזכות מעשיו הגדולים והתקיפים של חזקיהו המלך. כלשון הגמרא:

"וְהִיָּה בַיּוֹם הַהוּא יְסוּר סִבְלוֹ מֵעַל שְׂכָמָהּ וְעָלוּ מֵעַל צְנֹאֲרָהּ וְחִבַּל עַל מִפְּנֵי שְׁמֹן" (ישעיהו י, כז) - אמר רבי יצחק נפחא: חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות.

מה עשה? נעץ חרב על פתח בית המדרש, ואמר: 'כל מי שאינו עוסק בתורה - יידקר בחרב זו'. בדקו מדן ועד באר שבע, ולא מצאו עם הארץ; מגבת ועד אנטיפרס, ולא מצאו תינוק ותינוקת איש ואישה שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה.

17 סנהדרין כ ע"א.

18 צד ע"ב.

במסכת בבא קמא¹⁹ מספרת הגמרא על הכבוד הגדול שהעניקו ישראל לחזקיהו במותו:

תנו רבנן: "וְכָבוֹד עָשׂוּ לוֹ בְּמוֹתוֹ" (דברי הימים ב לב, לג) - זה חזקיה מלך יהודה, שיצאו לפניו שלושים ושישה אלף חלוצי כתף - דברי רבי יהודה. אמר ליה רבי נחמיה: והלא לפני אחאב עשו כן?! - אלא שהניחו ספר תורה על מיטתו ואמרו: 'קיים זה מה שכתוב בזה'. והאידנא נמי עבדינן הכי? אפוקי מפקינן, אנוחי לא מנחינן. ואיבעית אימא: אנוחי נמי מנחינן, קיים לא אמרינן.

כלומר, לדעת רבי יהודה, הכבוד הגדול שעשו לחזקיה היה שיצאו לפניו 36,000 אנשים שקרעו את בגדיהם עד שנראו כתפיהם (רש"י). ואילו רבי נחמיה הבין שהכבוד הגדול היה שהניחו ספר תורה על מיטתו, והעידו עליו שהוא זכה לקיים את כל האמור בתורה. ודבר זה אין עושים בדורותינו, לפי שאנו רק מוציאים ספר תורה, אך איננו מניחים אותו על המיטה, או שאנו מניחים אותו על המיטה אך לא מעידים שהנפטר קיים את כל הכתוב בו.

בהמשך מוסיפה הגמרא:

אמר רבה בר בר חנה: הוה אזילנא בהדיה דרבי יוחנן למשאל שמעתא (הייתי מהלך יחד עם רבי יוחנן לשאול ממנו שמועה), כי הוה עייל לבית הכסא והוה בעינא מיניה מלתא (כשנכנס לבית הכסא, ושאלתי ממנו דבר), לא פשיט לן (לא השיבני) עד דמשי ידיה (עד שנטל ידיו) ומנח תפילין ומברך, והדר אמר לן: אפילו קיים אמרינן, לימד לא אמרינן.

כלומר, לדעת רבי יוחנן, גם בזמננו אומרים: 'קיים זה מה שכתוב בזה', ולכן אי אפשר לומר שזה היה השבח המיוחד ששיבחו בו את חזקיהו. לדעתו, שיבחו את חזקיהו על כך שלימד תורה לאחרים. זהו דבר שאין אומרים בזמננו, והוא שבח הראוי רק לחזקיהו, משום שאין עוד אדם שעסק בהפצת תורה במסירות רבה כמותו.

ומיד מקשה הגמרא:

והאמר מר: גדול לימוד תורה, שהלימוד מביא לידי מעשה? לא קשיא, הא למיגמר, הא לאגמורי (כאן ללמוד לעצמו, כאן ללמד לאחרים).

הראשונים נחלקו בביאור הקושיה ובמשמעות מסקנת הגמרא.

2. רש"י - לימוד תורה לאחרים עדיף מלימוד ומקיום מצוות לעצמו

רש"י פירש:

כי הוה עייל לבית הכיסא - כלומר, זימנא חדא כי הוה עייל לבית הכיסא, אמר לן הכי: 'קיים אמרינן, לימד לא אמרינן', ולימד' אמרו לחזקיה, והאידינא לא, משום כבודו דחזקיה, ד'לימד' עדיף מ'קיים'.

מביא לידי מעשה - אלמא מעשה עדיף.

למיגמר - לעצמו, מעשה עדיף; אבל לאגמורי לאחרני עדיף ממעשה, הלכך 'לימד' לא אמרינן.

לדעת רש"י, רבי יוחנן אמר שלימוד תורה לאחרים עדיף ומשובח מקיום מצוות בעצמו, ולכן שיבחו את חזקיה ב'לימד' ולא רק ב'קיים'. על כך הקשתה הגמרא ממה שאמרו שגדולת הלימוד היא בכך שהוא מביא לידי מעשה, ואם כן משמע שקיום המצוות עדיף מהלימוד (שהרי התוצאה עדיפה וחשובה מה'אמצעי'), והיה צריך לשבחו ב'קיים' ולא ב'לימד'. ותשובת הגמרא היא שיש הבדל בין הלימוד לעצמו ללימוד לאחרים: אמנם קיום המצוות גדול מהלימוד לעצמו, אך לימוד התורה לאחרים גדול משניהם יחד, הן מהלימוד לעצמו הן מקיום המצוות בעצמו.

3. ר"ת - לימוד תורה לאחרים עדיף על קיום מצוות ועל לימוד תורה לעצמו

התוס'²⁰ הקשו על הסבר רש"י:

וקשה לר"ת, דאדרבה מהכא דייק סוף פרק קמא דקידושין (מ ע"ב) לימוד גדול ממעשה, גבי זקנים שהיו מסובין בעליית בית נתזה בלוד, ונשאלה שאלה זו בפניהם: 'לימוד גדול או מעשה גדול', ונמנו כולם ואמרו: "לימוד גדול, שמביא לידי מעשה".

כלומר, רש"י הבין שמשמעות המאמר "גדול לימוד תורה, שהלימוד מביא לידי מעשה" הוא שהמעשה עדיף מהלימוד, ולכן חשבה הגמרא שהשבח "קיים" עדיף על השבח "לימד". אולם מהגמרא בקידושין מוכח שמשמעות המאמר הפוכה לגמרי, והוא דווקא מוכיח שהלימוד גדול, כיון שהוא זה שמביא לידי מעשה. ואם כן באמת "לימד" עדיף על "קיים".

משום כך פירש ר"ת את קושיית הגמרא באופן אחר:

ואומר ר"ת דהכי פירושו: והאמר מר שלימוד מביא לידי מעשה, וכיון שאנו אומרים 'קיים' הרי אנו אומרים שלמד, דאי לא שלמד היאך קיים, שהלימוד מביא לידי מעשה. ולא מסיק אדעתיה השתא לחלק בין למד ללימד.

ומשני: הא לאגמורי, ד'לימד' ודאי לא אמרינן, דהא ודאי עדיף שמביא את הרבים לידי מעשה כשמלמדם.

לדעת ר"ת, ברור היה לגמרא שלימוד עדיף ממעשה, אלא ששאלה מדוע בזמן הזה אנו אומרים "קיים", הלא כשאנו משבחים אדם בכך שהוא קיים את מצוות התורה, אנו כוללים בזה גם שבח על עצם לימוד תורה, שהרי אם לא היה לומד תחילה לא היה יכול לקיים. נמצא שאנו משבחים בשבח הדומה ממש לשבח ששיבחו בו את חזקיהו.

ותירצה הגמרא, שאמנם "קיים" כולל בתוכו "למד" אך אין הוא כולל בתוכו "לימד". דהיינו, אכן אם אדם מקיים את המצוות מורה הדבר שהוא גם למד תורה לעצמו (ולכן הוא יודע לקיים). אך אין זה מורה שהוא לימד תורה לאחרים. ולימוד התורה לאחרים הוא שבח גדול, העדיף וחשוב מהלימוד לעצמו, משום שבזה הוא מזכה את הרבים. ושבח נפלא זה נאמר רק על חזקיהו ולא על שאר בני אדם.

4. ביאור הסברות של רש"י ור"ת

נמצא שלשיטת רש"י, סדר העדיפויות הוא (מהפחות לחשוב): לימוד תורה לעצמו, קיום מצוות לעצמו, לימוד תורה לאחרים. ולפי ר"ת הסדר הוא: קיום מצוות לעצמו, לימוד תורה לעצמו, לימוד תורה לאחרים.²¹ לדעת שניהם: לימוד תורה לאחרים גדול ומשובח מלימוד תורה ומקיום מצוות לעצמו.²²

בסברת רש"י נראה שהלימוד לעצמו אינו קודם למעשה, משום שכל עניינו הוא להביא לכך שהוא יעשה. הלימוד הוא ה"אמצעי" להגיע על ידו למעשה, ופשוט שלא נדחה את התכלית (המעשה) מפני האמצעי (הלימוד). לעומת זאת, הלימוד לאחרים אינו רק אמצעי למעשה של עצמו, אלא עניינו להביא את הרבים לידי עשייה שלהם, ויש לדחות מעשה של יחיד מפני לימוד תורה שעתיד להביא לעשייה של רבים.

בסברת ר"ת נראה שאף שהלימוד הוא אמצעי למעשה והמעשה הוא תכלית הלימוד, יש להקדים את הלימוד למעשה משום שהמעשה שהוא יעשה עכשיו הוא רק מעשה חד-פעמי, ואילו הלימוד שהוא יכול ללמוד באותו זמן עשוי להביא לידי מעשים רבים, ועדיף לדחות מעשה חד-פעמי מפני לימוד תורה שעתיד להביא לעשיית מעשים רבים.²³ אך לימוד תורה לאחרים גדול יותר, כיוון שהוא עתיד להביא לידי עשיית מעשים רבים של רבים.

21 בתוס' בקידושין (מ ע"ב, ד"ה תלמוד) פירשו את הגמרא באופן אחר, ומסקנתם שם כשיטת רש"י כאן, שמעשה עדיף מלימוד תורה לעצמו. וכנראה דברי התוס' בקידושין אינם מדברי ר"ת.

22 מבין השיטין למדנו שהדיון "תלמוד גדול או מעשה גדול" שייך רק בלימוד תורה "אליבא דהלכתא", שהוא לימוד המביא לידי מעשה. אך תלמוד תורה שהוא לפלפול בעלמא, לכל הדעות אינו עדיף ממעשה.

23 כעין מה שאמרו (שבת קנא ע"ב): "חלל עליו שבת אחת, כדי שישמור שבתות הרבה".

5. שאילתות - גם תלמוד שלו וגם מעשה שלו קודמים לתלמוד לאחרים

לעומת רש"י ור"ת, רב אחאי גאון, בעל השאלות, הבין את כל מהלך הגמרא באופן אחר, ואף גרס גרסה אחרת בסוגייתנו. וכך כתב:²⁴

שאלתא: דמחייבין דבית ישראל למיגמר אורייתא, ולאגמורי, ולמיגרס ולקיומי (שחייבים בית ישראל ללמוד תורה, וללמד, ולשנן ולקיים)...

ברם צריך (לשאול): תלמוד ומעשה - אי זה מהן קודם; מעשה עדיף, דתלמוד גופיה משום מעשה הוא דאתא (שהתלמוד עצמו בשביל המעשה הוא בא), דתנן: "לא המדרש עיקר אלא המעשה"; או דילמא תלמוד עדיף, דאי לאו תלמוד לא ידע למיעבד מעשה (שלולא הלימוד לא ידע לעשות מעשה)?

ואם תמצא לומר תלמוד עדיף, תלמוד דאחרים ומעשה דידיה - אי זה מהן קודם; תלמוד עדיף כדאמרין, או דילמא מעשה דידיה עדיף, דהאי דידיה והאי דאחרים?

רב אחאי גאון שאל שתי שאלות: א. מה עדיף - תלמוד או מעשה? ב. גם אם נאמר שתלמוד עדיף, שמא זהו דווקא בלימוד לעצמו, שהוא יכול להביא אותו לידי מעשה, ובזה שייך לומר שהלימוד עדיף ממעשה משום שיש בו להביא לידי עשיית מעשים רבים. אך אולי תלמוד תורה לאחרים אינו קודם למעשה של עצמו, כיון שתחילה מצווה האדם לקיים את המוטל על עצמו, ורק אחר כך את המוטל על אחרים.

תחילה פשט בעל השאלות את השאלה הראשונה:

תא שמע: כבר היה רבי טרפון זקנים מסובין בעליית בית נתזה בלוד, נשאלה שאלה זו בפניהם: תלמוד קודם או מעשה קודם? נענה רבי טרפון ואמר: גדול מעשה. נענה רבי עקיבא ואמר: תלמוד קודם. נענו כולם ואמרו: תלמוד גדול, שהתלמוד מביא לידי מעשה... אשכחן: תלמוד דידיה קודם למעשה דידיה.

להבנתו הוכרע שלימוד לעצמו קודם לעשיית מעשה בעצמו ועדיף עליה. והטעם לכך, בפשטות, הוא שהתלמוד הוא הבסיס והיסוד לעשיית מעשים, והוא עתיד להביא את האדם לעשיית מעשים רבים.

בעניין השאלה השנייה: מה עדיף, תלמוד לאחרים או מעשה לעצמו, כתב השאלות:

מעשה דידיה ותלמוד דאחרים מאי? תא שמע, דאמר רבה בר בר חנה: זימנא חדא הוה אזלינן בתריה דרבי יוחנן, כי הוה נפיק מבית הכיסא הוה שיילינן ליה שמעתא ולא אמר לן, עד דמשה ידיה ומנח תפילין והדר אמר לן; אלמא מעשה דידיה קודם לתלמוד דאחרים. והא אמר מר: "גדול תלמוד?" לא קשיא, הא דידיה והא דאחרים.

גרסת השאלות שונה מהגרסה שלפנינו, ועל פי זה משתנה מהלך הסוגיה. רב אחאי השמיט את תשובת רבי יוחנן, ולא גרס בדבריו: "קיים אמרינן, לימד לא אמרינן". לפי גרסה זו, רבי יוחנן לא נשאל כלל בעניין הכבוד שעשו לחזקיה, וממילא גם לא השיב תשובה בעניין זה.

לפי השאלות, רבי יוחנן נשאל "שמעתא" בנושא אחר, ולא הסכים ללמד תורה ולהשיב תשובה עד שיניח ויקיים את מצוות התפילין. ומכאן רצה רבה בר בר חנה ללמוד שמעשה המצוות קודם לתלמוד תורה, וכפי שרבי יוחנן הקדים את הנחת התפילין לתלמוד תורה.

על כך הקשתה הגמרא: היאך ניתן לומר שמעשה עדיף על תלמוד, והרי למדנו ש"גדול תלמוד שמביא לידי מעשה", ואם כן תלמוד תורה קודם? וביארה הגמרא שאמנם תלמוד לעצמו קודם למעשה (של עצמו), אך לימוד תורה של אחרים אינו קודם למעשה המצוות של עצמו. משום כך הקפיד רבי יוחנן להקדים להניח תפילין לפני ששייב לשאלתו של רבה בר בר חנה.

בסברת הדבר נראה שחיוב האדם כלפי המצוות של עצמו קודם לחיובו כלפי אחרים, ולכן ברור שיש לו להקדים קיום מצוות בעצמו לתלמוד תורה לאחרים. אך לגבי עצמו תלמוד קודם, מפני שהוא זה שמביא אותו לידי מעשה.

על פי זה הכריע רב אחאי גאון את שאלתו השנייה וקבע שמעשה לעצמו קודם

לתלמוד לאחרים, כיוון שהחיובים המוטלים על "גופו" קודמים. נמצא שסדר העדיפויות לדעת בעל השאלות הוא (מהפחות לחשוב): תלמוד תורה לאחרים (הואיל ואין זה חיוב המוטל על גופו), מעשה לעצמו (שהוא חיוב המוטל על גופו), תלמוד לעצמו (שהוא מביאו לידי מעשה).

6. שורש מחלוקת הראשונים

כפי שניתן לראות, מסקנת בעל השאלות הפוכה לגמרי ממסקנות רש"י ור"ת. הם הסיקו שתלמוד תורה לאחרים הוא הראשון במעלה, והוא קודם גם ללימוד של עצמו וגם למעשה של עצמו (ונחלקו רק אם לימוד לעצמו קודם למעשה לעצמו). לעומתם, בעל השאלות הבין שתלמוד תורה לאחרים הוא האחרון במעלה, ותחילה יש לאדם לעסוק בחיובים המוטלים על עצמו - הן ללמוד הן לקיים, ורק אחר כך לעסוק בלימוד תורה לאחרים.²⁵

שורש המחלוקת הוא שרש"י ור"ת מבינים שמעשי הרבים חשובים וקודמים למעשי האדם הפרטי, וכלשון התוס': "דהא ודאי עדיף, שמביא את הרבים לידי מעשה כשמלמדם". ואילו בעל השאלות חולק על הנחה זו, ולדעתו מעשי האדם עצמו קודמים למעשי הרבים, משום שתחילה צריך האדם לתקן את עצמו ולפקח על דרכיו, ורק אחר כך עליו לדאוג לתקן אחרים ולהביאם לידי מעשים. לפיכך, הלימוד לעצמו קודם לכול, כי הוא מביא אותו לידי עשיית מעשים רבים, והוא עדיף אפילו ממעשים של עצמו (כהבנת ר"ת), ושניהם קודמים ללימוד לאחרים, והואיל ו"האי דידיה, והאי דאחרים".

7. ראייה לשיטת בעל השאלות ודחייתה

לכאורה יש להביא ראייה גדולה לשיטת בעל השאלות. הגמרא²⁶ נוקטת כלל פשוט:

25 ראוי לציין, שראשונים נוספים עסקו בסוגיה זו: חלקם נקטו כשיטת רש"י ור"ת, ואחרים נקטו כבעל השאלות, והבאנו כאן רק את מייסדי השיטות ולא את כל ההולכים בעקבותיהם. ועיין עוד בספר היראים (סימן רנד) שנראה שהבין הבנה רביעית בסוגיה, ואכמ"ל.

26 קידושין סד ע"ב ועוד.

לא שביק איניש מצוה דרמיא עליה, ועביד מצוה דלא רמיא עליה.

כלומר, אין אדם עוזב מצווה המוטלת עליו, ועושה מצווה שאינה מוטלת עליו. ולכאורה זו בדיוק סברת בעל השאלות, שלפני שאדם הולך לעסוק בלימוד תורה של אחרים, המביא אחרים לידי קיום תורה ומצוות, יש לו להקדים את המעשים המוטלים עליו, ובכללם את הלימוד שלו המביאו לידי מעשה.

אפשר לדחות ראיה זו לדעת רש"י ור"ת, שכל זה אמור דווקא במצווה יחידה. דהיינו, אם עומדות לפני האדם שתי מצוות: אחת שלו ואחת של חברו, עליו להקדים ולעשות את המצווה המוטלת עליו ולא את המצווה המוטלת על חברו. אך כשעומד לפניו לימוד תורה של אחרים, שהוא עניין שעשוי להביא את הרבים לידי מצוות רבות, אפשר שהוא קודם אפילו למעשה וללימוד שלו.

אך באמת נראה שאין כאן קושיה כלל. לעיל בפרק א הבאנו שמצוות תלמוד תורה לאחרים היא מצווה המוטלת על כל אדם, בין אם היא מצווה העומדת בפני עצמה, בין אם היא חלק ממצוות תלמוד התורה שלו. אם כן, גם לימוד תורה לאחרים הוא "מצוה דרמיא עליה". השאלה שנחלקו בה הראשונים היא רק: איזו מצווה מהמצוות המוטלות עליו יש לו להקדים - את מצוות הלימוד לעצמו או את מצוות הלימוד לאחרים.

ד. עיקר מצוות תלמוד תורה הוא ללמד לאחרים

1. מחלוקת תנאים בנושא

בפרק הקודם למדנו שיש מחלוקת יסודית בין הראשונים, האם חובת הלימוד והעשייה האישיים קודמת לחובה ללמד אחרים ולהביאם לידי מעשה (דעת בעל השאלות), או שמא החובה ללמד אחרים ולהביאם לידי מעשה קודמת ועדיפה על הלימוד האישי ועל העשייה הפרטית (דעת רש"י ור"ת). כעת נוסיף שלכאורה כבר נחלקו בדבר זה רבותינו התנאים. וכך מובא בברייתא במסכת קידושין:²⁷

תנו רבנן: הוא ללמוד ובנו ללמוד - הוא קודם לבנו. רבי יהודה אומר: אם בנו זריז וממולח (יש גורסים: ממולא, או: מוצלח) ותלמודו מתקיים בידו, בנו קודמו.

כי הא דרב יעקב בריה דרב אחא בר יעקב, שדריה אבוה לקמיה דאביי (שלחו אביו, שילמד לפני אביי), כי אתא חזייה דלא הוה מיחדדין שמעתיה (כשבא [לראותו], ראה שאין שמועותיו מחודדות), אמר ליה: אנא עדיפא מינך, תוב את דאיזיל אנא (אמר לו: אני עדיף ממך, חזור אתה [הביתה], ואלך אני ללמוד במקומך).

מדברי הבריייתא משמע שהתנא הראשון סובר שהלימוד של האב קודם ללימוד של בנו גם אם הבן זריז וממולח מן האב. ואף אם הבן מבין את הלימוד מהר יותר ובאיכות גבוהה יותר, עדיין אין לאב חיוב להפסיד את לימודו האישי עבור הלימוד של בנו.

דעה זו תואמת את סברת בעל השאילתות, שלעולם צריך אדם להקדים את חובתו האישית, ובכלל זה את לימוד התורה שלו, ורק אחר כך לתת מחלקו לאחרים, אפילו הם בניו.

אולם רבי יהודה סובר שכאשר הבן מחודד יותר, יש לאב לוותר על לימודו האישי ולתת את זכות הלימוד לבנו. נראה שהטעם לכך הוא שרבי יהודה סובר שבלימוד התורה אין לעשות שיקולים אישיים, אלא יש לעשות שיקול כללי, ולבחון במה תבוא תועלת רבה יותר לעולם, וכשהאב רואה שתבוא לעולם תועלת רבה יותר מהלימוד של בנו, מפני שהוא זריז וממולח יותר, יש להקדים ולהעדיף את הלימוד של בנו על פני לימודו האישי.

דעה זו תואמת את סברת רש"י ור"ת, שלימוד התורה של הרבים חשוב וקודם ללימוד העצמי, והשיקול הכללי קודם לשיקול האישי.

2. הלכה כרבי יהודה: היחס בין הלימוד האישי ללימוד הכללי נמדד על פי התועלת הכללית

המעשה המובא בגמרא מוכיח שנפסקה הלכה כדעת רבי יהודה. שהרי כל זמן שחשב רב אחא בר יעקב שבנו מחודד ממנו, שלח אותו ללמוד וויתר על לימודו

האישי. אך כשגילה שבנו אינו מחודד כל כך החזירו לביתו והעדיף ללמוד בעצמו. ומכאן, שהלימוד הנצרך לתועלת הכלל קודם לפרט.

כך פסקו הרמב"ם²⁸ והשולחן ערוך:²⁹

היה הוא ללמוד תורה, ויש לו בן ללמוד תורה - הוא קודם לבנו. ואם היה בנו נבון ומשכיל מה שילמוד יותר ממנו - בנו קודם.

נמצאנו למדים ששאלת היחס בין הלימוד האישי ללימוד הכללי תלויה ב"מבחן התוצאה": אם הלימוד האישי שלו יניב תוצאות טובות יותר לכלל מאשר לימודו לאחרים, יקדים את לימודו האישי; ואם הלימוד לאחרים יניב תוצאות טובות יותר, יקדים את לימודם.

3. חידוש הגר"ח - אב נבון וכן המוכשר להוראה, הבן קודם

על יסוד דברים אלו חידש הגאון רבי חיים מבריסק³⁰ חידוש גדול: מה שמבואר בגמרא ובפוסקים שאם האב נבון מבנו, הוא קודם ללמוד, זהו דווקא כשהאב מוכשר גם ללמד תורה לאחרים. אך אם הבן מוכשר להוראה יותר מאשר האב, הוא קודם לאביו, אפילו אם האב נבון בתורה ומשכיל ממנו. הטעם לכך הוא על פי המבואר שהעיקר העומד לפנינו הוא: מי עתיד ללמד לאחרים בצורה טובה יותר, וממי תצא תועלת גדולה יותר לכלל.

זו לשון הגאון רבי יצחק זאב (הגרי"ז) הלוי סלוביצ'יק בשם אביו (הגר"ח):

ומעשה היה בבריסק, שהיה מלמד שיכול ללמד לאחד - או לאב, או לבנו, ושניהם היו צריכים למלמד.

ופסק הגר"ח זצ"ל שהבן הוא קודם, אף על גב שהיה האב נבון ומשכיל, מכל מקום פסק דהבן קודם. דאף על גב שלא כפשטות דגמרא והרמב"ם שדווקא אם הבן נבון ומשכיל הבן קודם, מכל מקום אם האב ילמוד אצל

28 הלכות תלמוד תורה פרק א הלכה ד.

29 יורה דעה, סימן רמה סעיף ב.

30 מובא בספר 'אש תמיד', עמוד שצ.

המלמד, ילמוד רק לעצמו; שהיה יודע תכונותיו של האב שלא יהיה לו היכולת למסור לבנו, אבל **אם הבן ילמוד, ימסור זה לדורות הבאים.**

והא דאיתא בגמרא אם הוא רוצה ללמוד הוא קודם לבנו, זהו **רק אם יכול ובדעתו** למסור לבנו ולדורות הבאים; **כי עיקר חיוב תלמוד תורה הוא ללמד, כדאיתא בהלכה זו:** "מצווה ללמד את עצמו", וכן בהלכה ג': "חייב ללמד את עצמו", וכן בהלכות א-ב מבואר שעיקר החיוב הוא ללמד. **וכיון שהבן ימשיך התורה לדורות, הוא קודם לאב.**

מדברי הגר"ח: "אם יכול **ובדעתו** למסור לבנו ולדורות הבאים" מתבאר חידוש נוסף. אם האב נבון יותר, ואף מוכשר יותר להוראה, אך **אין בדעתו** לעסוק בהוראה לאחרים, ואילו הבן חושב ורוצה ללמד אחרים, הבן קודם לאביו. הסיבה לכך היא הטעם המוזכר: היות שעיקר החיוב והמעלה של תלמוד תורה הוא ללמד לאחרים, ניתנת עדיפות ברורה למי **שביכולתו ובדעתו** ללמד לאחרים, על פני מי שמתכוון להשאיר את כל התורה שהוא לומד רק לעצמו, ולא לפרנס ממנה לדורות הבאים.

4. העולה מהאמור: מטרת הלימוד לעצמו היא שיוכל ללמד לאחרים

מן האמור לעיל למדנו שמצוות הלימוד לאחרים היא עיקר מטרת הלימוד, והיא קודמת ללימוד האישי ולהתקדמות הפרטית של האדם.

ברור שכדי שיוכל האדם ללמד אחרים הוא צריך תחילה ללמוד בעצמו, אלא שעליו לזכור את המטרה הראשית, ובבוא העת, כשיוכשר להורות לאחרים, עליו לפנות את זמנו ולהשקיע את מרב מאמציו בלימוד לאחרים.

ה. עבד לעם קדוש

בפרק הקודם למדנו שעיקר מצוות תלמוד תורה הוא ללמדה לאחרים, וכתבנו שכשמגיע האדם לשלב שבו הוא ראוי ללמד לאחרים, עליו להקדיש לכך את עיקר זמנו. עתה נבסס מעט דברים אלו.

1. עבדות אני נותן לכם

במסכת הוריות³¹ מובא:

"וַיִּנְגַע ה' אֶת הַמֶּלֶךְ (עוזיהו) וַיְהִי מִצָּרָע עַד יוֹם מָתוֹ, וַיֵּשֶׁב בְּבַיִת הַחֶפְשִׁית, וַיּוֹתֶם בֶּן הַמֶּלֶךְ עַל הַבַּיִת" - (מלכים ב טו, ה). מדקאמר "בְּבַיִת הַחֶפְשִׁית", מכלל דעד השתא עבד הוה.

כלומר, ממה שאמר הכתוב שאחר שנצטרע עוזיהו וירד ממלכותו היה קרוי חופשי: "וַיֵּשֶׁב בְּבַיִת הַחֶפְשִׁית", משמע שעד עתה, בזמן שהיה מלך, היה נחשב לעבד.

ומספרת הגמרא סיפור בעניין זה:

כי הא דרבן גמליאל ורבי יהושע הוו אזלי בספינתא (היו נוסעים בספינה), בהדי דרבן גמליאל הוה פיתא, בהדי רבי יהושע הוה פיתא וסולתא (לרבן גמליאל הייתה פת, ולרבי יהושע היו גם פת וגם סולת). שלים פיתה דרבן גמליאל, סמך אסולתיה דרבי יהושע (כשסיים רבן גמליאל את הפת שלו, נעזר והשתמש בסולת של רבי יהושע).

אמר ליה (שאל רבן גמליאל את רבי יהושע): מי הוה ידעת דהוה לן עכובא כולי האי דאי דאייתית סולתא (האם ידעת שנתעכב הרבה כל כך, ולכן הבאת גם סולת)? אמר ליה: כוכב אחד לשבעים שנה עולה ומתעה את הספנים, ואמרתי שמא יעלה ויתעה אותנו. אמר ליה: כל כך בידך ואתה עולה בספינה (כל כך הרבה חכמה יש בידך, ואתה צריך לירד לספינה לצורך מזונות)? אמר ליה: עד שאתה תמה עלי, תמה על שני תלמידים שיש לך ביבשה - רבי אלעזר חסמא ורבי יוחנן בן גודגדא, שידועין לשער כמה טיפות יש בים, ואין להם פת לאכול ולא בגד ללבוש. נתן (רבן גמליאל) דעתו להושיבם בראש.

כשעלה (ליבשה) שלח להם ולא באו, חזר ושלח ובאו. אמר להם: כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם (ולכן לא באתם בפעם הראשונה)?! עבדות

אני נותן לכם, שנאמר (מלכים א יב, ז): "וַיִּדְבְּרוּ אֵלָיו (הזקנים לרחבעם) לֵאמֹר, אִם הַיּוֹם תִּהְיֶה עֲבָד לְעַם הַזֶּה".

ופירש רש"י:

עבדות אני נותן לכם - שהשררות עבדות הוא לו לאדם; לפי שמוטל עליו עול רבים.

מדברי רש"י נראה שכוונת רבן גמליאל הייתה למנות את רבי אלעזר חסמא ואת רבי יוחנן בן גודגדא לשררה בענייני חולין, ומטרתו הייתה שיוכלו להתפרנס ממנה. לפי זה, הגמרא אמרה שהעומד בראש הציבור נקרא עבד משום שמוטלים עליו כל צורכיהם החומריים של בני עירו ומדינתו, וזהו כדוגמת עוזיהו המלך, שעולו הציבורי החשיבו כעבד לעמו, ורק כשפסקה מלכותו נעשה יושב "בְּבֵית הַחֶפְשִׁית".

2. רמ"ה ורא"ש - ראש ישיבה נקרא עבד, מפני שעבודו לצרכים הרוחניים של הציבור

אולם התוס' רא"ש הקשה על פירוש רש"י ופירש באופן אחר בשם הרמ"ה:

נתן דעתו להושיבם בראש - פירש רש"י: כדי שיהיו מתפרנסים בשררה שייתן להם. ולא נהירא, דלשון "להושיבם בראש" - בישיבה משמע, כדאמרין בכתובות בשלהי פרק הנושא (קג ע"ב) דרבי חנינא בר חמא יושב בראש. ובישיבה מאי פרנסה איכא?

אלא משום דאשבחוהו רבי יהושע כולי האי, אמר: ראויים הללו לישיב בראש, ולמנותם פרנס על הציבור. הרמ"ה ז"ל.

לפי הרמ"ה והרא"ש, רבן גמליאל לא רצה לתת להם שררה חומרית שיוכלו להתפרנס ממנה, שכן הלשון "להושיבם בראש" משמעה להושיבם בראש הישיבה, ואין בזה תועלת כלכלית-חומרית. אלא מאחר שראה את חכמתם הרבה החליט שהם ראויים לעמוד בראשות הישיבה.

לפירוש זה יוצא שגם מי שמוטלים עליו צרכיו הרוחניים של הציבור, כדוגמת העומד בראש ישיבה, קרוי עבד. והטעם, שהוא משועבד רוחנית לציבור ועליו לדאוג יומם ולילה לענייניהם הרוחניים. הוא איננו רשאי להסתגר בארבע אמות

של בית מדרשו, ואין הוא בן חורין לעשות לנפשו, אלא הוא כפוף לחלוטין לצאן מרעיתו.

3. הרב בוחר מסכת לפי רצון תלמידיו

במקום אחר למדנו שחלק מה"עבודת" של הרב לתלמידיו הוא שהרב אינו אדון לעצמו לבחור את המסכת שהוא רוצה ללמוד, אלא הוא צריך לכפוף את רצונו בפני רצון תלמידיו, ולבחור ללמד את המסכת הנצרכת עבור התלמידים.

כך נאמר במסכת עבודה זרה:³²

אמר רב: אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, שנאמר: "כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' חִפְצוּ" (תהלים א, ב).

ופירש רש"י:

ממקום שלבו חפץ - לא ישנה לו רבו אלא מסכת שהוא מבקש הימנו; שאם ישנה לו מסכת אחרת אין מתקיימת, לפי שלבו על תאוותו.

למדנו מכאן, שהרב אינו רשאי ללמד את תלמידיו את המסכת שהוא עצמו מעוניין ללמוד, אלא עליו ללמד אותם את המסכת שהם מעוניינים וחפצים ללמוד. גם אם הוא כבר למד את המסכת ומכיר אותה היטב, וכעת הוא רוצה להתפתח רוחנית וללמוד מסכת אחרת, הוא חייב ללמד לתלמידיו את המסכת שמעניינת אותם.

4. מלמד התינוקות "שואל" לתלמידיו

כיוצא בדבר מצאנו במסכת בבא מציעא,³³ שם ביארה הגמרא את המושג ההלכתי "שאלה בבעלים". משמעות מושג זה היא שכאשר אדם שואל חפץ מחברו הוא איננו מתחייב על מקרי אונס שאירעו לחפץ, אם באותה שעה היה המשאל (בעל החפץ) "שואל" לו למלאכה. למשל, אם אדם שאל פרה מחברו, ובאותה שעה היה המשאל פועל בשדהו של השואל, אין השואל מתחייב על מקרי אונס שיארעו לפרה.

32 יט ע"א.

33 צז ע"א.

בהקשר לזה מובא בגמרא:

אמר רבא: מקרי דרדקי (מלמד תינוקות), שתלא (נוטע כרמים למחצה), טבחה (שוחט), ואומנא (מקיז דם), ספר מתא (המספר את אנשי העיר בתספורת) - כולהון בעידן עבידתייהו כשאיילה בבעלים דמו (כולם, בזמן עבודתם, נחשבים כמו 'שאיילה בבעלים').

פירוש: מלמד התינוקות, הגנן, השוחט, מקיז הדם והספֶּר - כולם משועבדים למעסיקיהם בזמן עבודתם, ואם באותו זמן הם ישאילו חפץ למעסיקיהם, יהיו השואלים פטורים מאונסים.

5. כשהתלמידים זקוקים לרב הוא מלמד את הנצרך להם

ומוסיפה הגמרא לספר:

אמרו ליה רבנן לרבא: שאיל לן מר (אתה שאול לנו ללמדנו תורה, ואם נשאל ממך בהמה ותמות, ניפטר). אקפיד. אמר להו: לאפקועי ממונאי קא בעיתו?! (להפסיד ממוני אתם רוצים), אדרבה אתון שאילתון לי, דאילו אנא מצי אישתמוטי לכו ממסכתא למסכתא, אתון לא מציתו לאישתמוטי (אתם שאולים לי, שאני יכול להחליט כרצוני איזו מסכת ללמוד, ואני יכול לעבור ממסכת למסכת, ואתם אינכם יכולים להחליט מה נלמד. ואם כן אתם כפופים לי, ולא אני כפוף לכם).

ולא היא, איהו שאיל להו ביומא דכלה (הרב "שאול" לתלמידים כשדורשים לפני הרגל בהלכות הרגל, ובאותם ימים אינו יכול לעבור למסכת אחרת, שאינה קשורה לענייני הרגל), אינהו שאילו ליה בשאר יומי (והתלמידים "שאולים" לו בשאר הימים, שאז הוא יכול להחליט כרצונו איזו מסכת ילמדו).

מבואר, שבזמנים שהתלמידים זקוקים לרב, כגון ב"יומי דכלה" שהם צריכים ללמוד את הלכות הרגל, הרב משועבד לתלמידיו, ואינו יכול ללמד אותם את מה שלבו חפץ, אלא הוא חייב ללמדם את הנצרך להם.

6. הרב מחויב לתלמידיו, אפילו אם עלול לשכוח את תלמודו

בעניין טענת רבא, שהרב יכול לבחור את המסכת הנלמדת, כתב רש"י:

כשאני חפץ להתחיל במסכת אחרת **שלא תִשְׁכַּח מִמְּנִי**, אין אתם יכולים למחות בידי.

לפי מסקנת הגמרא, שבזמן שהתלמידים צריכים לרב הוא מחויב להם, נמצא שאין מועילה לו הטענה שהוא רוצה ללמוד מסכת אחרת כדי שלא תישכח ממנו, אלא עליו ללמד את המסכת שהתלמידים צריכים אף אם מחמת כן הוא עלול לשכוח את תלמודו.

למדנו אפוא ששעבוד הרב לתלמידיו (בימים הצריכים להם) הוא שעבוד מוחלט, עד שאפילו אם יפגע הדבר בלימודו האישי של הרב, ויביא אותו בעקיפין לידי שכחת תלמודו מפני שאין לו פנאי לחזור על המסכתות שכבר למד, בכל זאת הוא צריך לוותר על לימודו האישי למען תלמידיו.

7. ככל שהתלמידים צריכים יותר לרבם, שעבודו נעשה מוחלט

לכאורה יש סתירה בדברי רבא. בתחילה אמר שמלמד התינוקות ("מיקרי דרדקי") נחשב ל"שאול" לתלמידים בכל זמן עבודתו ("בעידן עבידתייהו"), ומשמע שהוא משועבד לתלמידיו בכל ימות השנה, ולא רק בתקופת הרגלים. אולם בהמשך מובא שרבא אמר לתלמידיו שהוא איננו "שאול" להם כלל, ואדרבה הם משועבדים לו וצריכים ללמוד את המסכת שהוא בוחר. ואף לפי מסקנת הגמרא יוצא שהרב משועבד לתלמידיו רק בימות הרגל, ולא בכל ימות השנה. ולכאורה הדברים סותרים.

לפיכך נראה שיש הבדל בין מלמד תינוקות ובין רב המלמד תלמידים בוגרים. תלמידים בוגרים יכולים ללמוד בעצמם את עיקר תלמודם, והם זקוקים לרב להכוונה כללית ולשאלות נקודתיות. משום כך סבר רבא שהוא איננו משועבד לתלמידיו. כשם שהם צריכים ללמוד ולהתקדם, כך הוא צריך ללמוד ולהתקדם, והוא קודם להם. למסקנת הגמרא, אכן בכל ימות השנה הרב קודם לתלמידיו, אך בימות הרגל שאז התלמידים זקוקים לרב ביתר שאת (כדי לדעת היטב את הלכות החג הקרב ובא), הרב משועבד לתלמידיו.

כל זה, כאמור, לגבי תלמידים בוגרים שיש בהם דעת. אבל "דרדקי", תינוקות של בית רבן שאין בהם דעת ללמוד בעצמם וזקוקים לרבם בכל ימות השנה, להם הרב משועבד באופן מוחלט בכל ימות השנה, וחובתו ללמדם את המסכתות שהם זקוקים להתגדלות הרוחנית שלהם, על פי הסדר הראוי להם, ואין לרב לשנות את הסדר לצורך תלמודו האישי.³⁴

נראה להוסיף, שאין הדבר תלוי דווקא בגיל הביולוגי של התלמידים, אלא ב"גיל הרוחני" שלהם וביכולתם הלימודית. וגם אם התלמיד כבר בן ארבעים שנה, לדוגמה, אך רק עתה הוא מתחיל ללמוד, דינו כ"דרדקי", שרבו משועבד לו בכל ימות השנה.

לצורך המחשה, ישנם אנשים רבים שבמהלך חייהם היו עסוקים יומם ולילה בפרנסת בני משפחתם, ונסיבות החיים לא הניחו להם להשקיע זמן איכות בלימוד התורה, ורק בגיל מבוגר (כגון בגיל הפנסיה) התפנה להם זמן לעסוק בתורה. אך היות שלא רכשו כראוי את יסודות הלימוד, הם נחשבים לעניין שאנו דנים בו ל"דרדקי", שהרב צריך להתמסר להם בכל ימות השנה. והכול לפי העניין.

8. אם דומה הרב למלאך - יבקשו תורה מפיהו

במסכת חגיגה³⁵ מובא שהתלמיד צריך ללמוד רק אצל רב שדומה בעיניו למלאך ה' צב-אות:

34 בשו"ת ארץ צבי (פרומר, סימן צב) הקשה שלכאורה הגמרא במסכת בבא מציעא סותרת את דברי הגמרא ורש"י במסכת עבודה זרה, שהרי בסוגיה בבבא מציעא מבואר שהרב יכול לקבוע את המסכת הנלמדת לפי רצונו (בשאר ימות השנה), ואילו במסכת עבודה זרה מבואר שהרב חייב לשנות תלמיד במקום שלבו של התלמיד חפץ. ותירץ, שהרב חייב לבחור במסכת שהתלמיד חפץ רק במקרה שלרב עצמו לא אכפת איזו מסכת ללמוד, אבל כשהוא עצמו חפץ ללמוד במסכת אחרת, הוא רשאי לבחור את המסכת שהוא רוצה ללמוד. אולם על פי דרכנו יש לתרץ באופן אחר: אם התלמיד אינו יודע ללמוד בעצמו, הרב מחויב ללמדו את המסכת שהתלמיד חפץ בה, אך אם התלמיד כבר בוגר ויודע ללמוד לבד, הרב יכול לקבוע את המסכת שהוא עצמו חפץ בה.

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב: "כִּי שִׁפְתַי כְּהֶן יִשְׁמְרוּ דַעַת וְתוֹרָה יִבְקְשׁוּ מִפִּיהוּ כִּי מִלֶּאֱהָ ה' צָב-אוֹת הוּא" (מלאכי ב, ז)? אם דומה הרב למלאך ה' צב-אות - יבקשו תורה מפיהו, ואם לאו - אל יבקשו תורה מפיהו.

רבי פנחס הורוויץ, בעל ההפלאה, למד מכאן שבשעה שהרב מלמד את תלמידיו, יש לו לחשוב רק על התועלת שלהם, ולא לחשוב כלל על התועלת האישית שלו. וכך כתב בהקדמתו לספר המקנה:³⁶

מצווה על הרב להשפיע לתלמידיו כל עצם פנימיות חכמתו בפנים המסבירות, ולא ימנע דבר מתלמידיו, כמו שאמרו חז"ל: "כל המונע הלכה מפּי התלמיד" וכו'...

עוד אמרו חז"ל בחגיגה (טו ע"ב): "אמר רבי יוחנן תורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא, אם דומה הרב למלאך ה' צב-אות - תורה יבקשו מפיהו" וכו'. נראה, הא דדימה אותו למלאך עניינו, דכתיב (זכריה ג, ז): "וְנָתַתִּי לָךְ מַהְלָכִים בֵּין הָעֹמְדִים הָאֵלֶּה", כי האדם נקרא מלאך (ש) על ידי עסקו בתורה הוא מתעלה בכל יום ממדרגה למדרגה... והמלאכים נקראים 'עומדים', שעומדים במדרגה אחת כשעת בריאתם...

וכוונת רבי יוחנן, שהרב בשעה שמלמד לתלמידיו, **ישים כל מגמת פניו להעלות את תלמידיו ולהסבירם בפנים יפות, ולא יחשוב באותה שעה תועלת עליות עצמו**, כי חושבו עליות עצמו הוא מניעת עליות תלמידיו. וצריך להיות באותו שעה כמלאך הנקרא: 'עומד'.

ולא יחשוב הרב כי בזה יתמעט חכמתו, על זה נאמר (משלי לא, יא): "בְּטַח בָּהּ לֵב בַּעֲלָהּ וְשָׁלַל לֹא יִחָסֵר".

מכאן למדנו על תוקף ה"עבדות" של הרב לתלמידיו ועל המסירות הגדולה שיש לו להתמסר עבורם, עד כדי כך שהוא צריך לחשוב כל העת רק על הצלחתם ותועלתם והתקדמותם, ולא לחשוב על תועלתו והצלחתו האישית. ואף על פי שאם

היה עוסק בלימודו האישי היה יכול להתקדם ולהתעלות הרבה, יש לו לווטר ולהפסיד מעלות אלו ולשעבד עצמו לתלמידיו.

9. על הרב להשאיר גם זמן מועט לתלמודו האישי

יחד עם זאת, ברור שגם הרב העוסק בלימוד לאחרים צריך לשמור מעט זמן ללימודו ולהתקדמותו האישית, שאם לא כן ייבש מעיינו הרוחני. וכידוע, כל זמן שאין האדם עולה למעלה, הרי הוא יורד למטה.

וכן מצינו בגמרא בגיטין: ³⁷

רב שימי בר אשי אתא לקמיה דאביי, אמר ליה: לותבן מר בעידנא (רש"י: ושייבני אדוני ללמוד בעת קבוע. ובמילים שלנו: האם אוכל לקבוע עם הרב זמן לחברותא?). אמר ליה: אית לי עידנא לדידי (רש"י: לגירסא. כלומר, יש לי זמן קבוע שבו אני חוזר על תלמודי).

ולותבן מר בליליא (אולי נקבע זמן בלילה)? אמר ליה: אית לי מיא לאשקויי (עלי להשקות את שדוטי). אמר ליה: אנא משקינא ליה למר מיא ביממא, ולותבן מר בליליא (אני אשקה את שדוטיך ביום, ואתה תלמד איתי בלילה). אמר ליה: לחיי (בסדר; כלומר, הסכים ללמוד עמו).

למדנו מכאן שאביי, אף שהיה ראש ישיבה המלמד תלמידים, קבע לעצמו זמן לגרסה וללימוד אישי, ולא היה מוכן לווטר על זמן זה לצורך לימוד אחרים.

10. כמה זמן להשקיע בתלמידים?

למדנו עד כה כי על הרב להשקיע עצמו בלימוד תלמידיו, ולהיות בבחינת "עבד" לתלמידיו, ומנגד ראינו שהרב צריך להשאיר זמן גם ללימודו ולהתקדמותו האישיים. אם כן, צריכים אנו לברר מהו היחס הנכון בין שתי משימותיו של הרב: כמה מתוך זמנו עליו להשקיע בתלמידיו, וכמה עליו להשקיע בעצמו. נראה שגדולי האחרונים נחלקו בשאלה זו.

1. חתם סופר - עיקר תפקידו של האדם הוא להשלים את זולתו בשלמות רוחנית

בקונטרס "פיתוחי חותם" (הקדמה לשו"ת חתם סופר, חלק יורה דעה) האריך החתם סופר לבאר שאין לאדם להסתגר רק בארבע אמותיו הרוחניות, אלא עיקר חובתו בעולמו היא ללמד ולהשפיע תורה ודעת על בני האדם זולתו. וכך כתב:

לא באלה חפץ ד', שישלים האדם את נפשו לבד, ואת אנשי דורו ישאיר אחריו תרבות אנשים חטאים ומכעיסי ה'... כי טוב לאדם למעט בהשלמת נפשו למען רבות כבוד ה', למעט מורדיו, ולהרבות עבדיו ויודעיו... ואם כה יעשו יחידי הסגולה בכל דור ודור, ימצא אחד מני אלף קודש לה' ורוב העולם מקולקל, הארץ תשם מרעת יושביה, וחפץ הבריאה נשאה מעל.

ודבר זה תתחייב צורת האדם, נשמת ש-י אשר בקרבו, היא חלק אלקי ממעל... וטוב לה לצמצם אורה ולמעט זיוה ימים רבים, למען תגיע אל תכלית השלימות להתדמות הצורה ליצרה, להיות מן המשפיעים לזולתה...

ועל זה הזהירנו השי"ת "וְלִמְדַתְּם אֶתְּם אֶת בְּנֵיכֶם" (דברים יא, יט), "וְאֵת בְּנֵיהֶם יְלַמְדוּן" (שם ד, י) וכדומה, מצות התוכחה "הוֹכַח תּוֹכִיחַ"; כל אלו המצוות מורים לנו **כי לא תושלם חפץ הבריאה אם ישלים האדם את נפשו לבדו ולא ישלים את זולתו...**

החתם סופר אף הוסיף שבזה ניכרת אהבת האדם לבוראו:

והאוחז במידה זו מראה אהבתו אל ה' ביתר שאת וביתר עז; כי מדרך אוהב את המלך, להתאמץ ולהשתדל בכל האפשר להכניס בני אדם תחת עול מלכותו, ולהרבות לו עבדים כיד המלך.

אחר אריכות רבה הוסיף החתם סופר לדייק מדברי רבי עקיבא שעיקר קיום מצוות "וְאֵהְבֶתָּ לְרַעְיֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח) הוא באמצעות לימוד התורה לזולתו:

כי זה כל האדם, שישתדל ויתאמץ בהשתדלות רב, להיטיב דרכי בני אדם, כדי שישמח ה' במעשיו, ויאהב כל אדם השלמת נפש חבירו כשלימות עצמו.

ועל זה אמר רבי עקיבא (ירושלמי, נדרים פ"ט ה"ד): "כלל גדול בתורה -
 וְאֶהְבֶּתָּ לְרַעְךָ כְּמוֹךָ", בתורה דייקא. כלל ויסוד גדול בלימוד התורה -
 שיאהב שלימות חברו כנפשו, "וְאֶהְבֶּתָּ לְרַעְךָ כְּמוֹךָ".

מתבאר מדבריו שיש לכל תלמיד חכם לעשות את לימוד התורה לאחרים עיקר,
 ואת לימודו האישי טפל, בהיות שעיקר חובתו בעולמו הוא להשלים את זולתו
 בשלמות הרוחנית.

באופן דומה כתב החתם סופר בתשובותיו:³⁸

דע כי מן התורה הניתנה לכל ישראל בשווה, מחויבים לקיים "וְהִגִּיתָ בוֹ
 יוֹמָם וְלַיְלָה" (יהושע א, ח), ויהיו עושים רק כדי חיותם יום יום ומוציאים
 שארית היום בעבודת השם או בזמן מן הזמנים לצורך גופם, כגון ביומי
 ניסן ותשרי, ושאר הזמנים כולו קודש לה'. וממילא אין לו לאדם לבקש
 מותרות, וכל מה שיהיה פרוש ומסתפק במועט וירוויח זמן לתורה
 ועבודה, קדוש יאמר לו.

ובתוך אותו הזמן המיוחד לתורה ועבודה, אם יבוא אדם ללמוד ממנו דבר,
 או לשפוט בין אדם לחבירו, או להורות לו - מחויב לעשות בחינם, ואינו
 רשאי ליטול שום שכר, **ואף על פי שמפסיד לימודו של עצמו על ידי זה,
 כי בזה של חברו קודם לשל עצמו.**

הרי שכתב הלכה למעשה, שגם בזמן שהאדם מייעד עצמו ללימוד התורה האישי,
 אם יש אדם אחר הצריך ללמוד ממנו, עליו להקדים את הלימוד של חברו, אף
 שהוא עצמו יפסיד ולא יוכל להתקדם. והטעם בזה הוא שבענייני לימוד התורה
 (בניגוד לעניינים גשמיים) אנו אומרים שחברו קודם לו.

**2. הרב משה פיינשטיין - אסור להקדים את לימוד התורה של התלמיד
 ללימודו**

הרב משה פיינשטיין זצ"ל³⁹ חלק על הבנת החתם סופר וכתב שדבריו בעניין

38 חלק ה, חושן משפט, סימן קסד.

39 אגרות משה, אבן העזר, חלק ד, סימן כו, אות ד.

הקדמת חברו בלימוד התורה תמוהים מאוד, ובוודאי תורתו האישית קודמת לתורת חברו:

ודברי חתם סופר... תמוהין מאד, דבתורה ודאי תורתו קודמת, כמפורש בקידושין דף כ"ט ע"ב שאף מלימוד תורה של בנו הוא עדיף, וכל שכן מלימוד תורה דאחרים... ופשוט שבתורה הוא עצמו עדיף על אחרים... ובתורה ברור שאף מי שיודע כבר מסכת אחת, ואפילו סדר שלם, הוא קודם ללמוד סדרים האחרים, מללמד האחרים אף אותה המסכת.

גדולה מזאת כתב הרב פיינשטיין, שאף שבענייני העולם הזה אין איסור להקדים את צורכי חברו לצרכיו, מכל מקום בענייני לימוד תורה יש בכך איסור:

וגם בענייני עולם הזה ליכא איסור אלא רשות, אם אינו פיקוח נפש ממש שאז מסתבר שאסור, ואילו בתורה הוא גם **אסור להקדים האחרים מלימוד עצמו**.

יחד עם זאת סיים האיגרות משה שאף שהרב צריך להקדים את לימודו האישי, מכל מקום יש לו גם חיוב ללמד אחרים, אף שהדבר כרוך בביטול לימוד התורה שלו:

אך הוריתי שכל תלמיד חכם, אף שצריך לעצמו והוא גדול מאד, מחויב ללמד מקצת זמן גם עם אחרים, אף שמתבטל מתורת עצמו.

והבאתי ראיה מהא דרבי פרידא שלימד לתלמיד קשה-הבנה, שהוצרך ללמד עמו ארבע מאות זימני (עירובין נד ע"ב), אף שבזמן הזה היה יותר טוב אם למד לעצמו, והיה לו שכר גדול - חי ארבע מאות שנה, וכל דור הביא בזכות זה לעולם הבא; שלכאורה היה אסור דלעצמו היה עדיף, שהוא למד עמו במקצת הזמן שמחויב לבטל מתלמודו וללמד עם אחרים.

ובעניין שיעור הזמן שיש להקדיש ללימוד התלמידים כתב:

ומסתבר לי שהוא גם כן שיעור מעשר, עשירית הזמן שיש לו ללמוד תורה. ואולי יכול להוסיף עד חומש, וצריך עיון לעניין השיעור.

נמצאנו למדים, שלדעת הרב משה פיינשטיין זצ"ל הרב חייב להשקיע בין עשירית לחומש מזמנו עבור לימוד התורה של התלמידים, אך מעבר לזה - לא רק שאינו מחויב להשקיע בהם, אלא אף יש לו איסור בדבר, מפני שהוא חייב להשקיע את רוב זמנו בלימוד התורה האישי שלו.

כדברים האלה חזר הרב פיינשטיין וכתב גם בספרו העיוני "דברות משה",⁴⁰ אך שם הוסיף שאין להשקיע בלימוד התלמידים מעבר לעשירית מזמנו:

לכאורה יקשה מסוגיין (קידושין כט ע"ב) דתניא דהוא קודם ללמוד תורה אף לבנו... על עובדא דרבי פרידא בעירובין (נד ע"ב) דלימד בעצמו לתלמיד קשה ההבנה ארבע מאות פעמים... איך היה רשאי, דודאי רבי פרידא בעצמו היה גמיר במשך אותו הזמן הרבה מאד, שהיה עדיפא שרבי פרידא ילמוד בעצמו באותו הזמן, ולא ללמד לתלמיד הזה.

ואמרתי דמזה ראייה, דגם בלימוד התורה אין להעמיד על מידת הדין... כן הוא בלימוד התורה, אסור להתלמיד חכם לדקדק בזמנו לומר שצריך בזמן זה ללמוד בעצמו, שיהיה זה יותר תועלת, וכשילמד לאחרים ילמד רק לתלמידים שמחדדין את רבם, אלא צריך לבטל מזמנו וללמד לאחרים, אף שלעצמו לא יהיה תועלת...

ומאחר שלא נמצא שיעור כמה זמן ילמד לאחרים, אמרתי שהוא חלק עשירית מהזמן שיש לו... ואף שליכא ראייה לדבר, זכר לדבר איכא ממעשר כספים. אך אף דבכספים הוא מצווה מן המובחר ליתן עד חומש... לא שייך לומר שיהיה מצווה מן המובחר ליתן חומש מזמנו ללמד לאחרים, דהרי אינו רשאי להפסיד מהזמן שצריך ללמוד לעצמו, שהוא קודם.

3. רבי שמעון שקאפ - מעשר רוחני

יסוד זה של "מעשר רוחני" מוזכר גם בדברי הגאון רבי שמעון שקאפ זצ"ל בהקדמה לספרו "שערי יושר":

40 קידושין, סימן נ, הערה ט.

וכן הוא בשפע טל שמים של קנייני החכמה, שראוי לכל איש שחננו העליון ית' איזה יתרון חכמה, להשריש בנפשו שורש עמוק, שקניין זה לא ניתן לו לעצמו, רק להיות כגזבר על זה לחלק למי שראוי לזה, ואם ישמור כראוי תפקיד זה ללמד למי שראוי ללמד, אז יתעלה למשרה גדולה מזה, ויתעשר יותר ויהיה גזבר על אוצר גדול מזה.

ואולי יש להסביר עניין זה, מה שאמרו (תענית ז ע"א): "ותלמידי יותר מכולם", שמלבד עניין הטבעי שבזה, הנה סגולת הצדקה והמעשר הרוחני מועיל להתעלות ולהתגדל, כמו בסגולת מעשר כספים.

4. סיפורו של רבי פרידא

מהסיפור של רבי פרידא שחזר עם תלמידו ארבע מאות פעם ועוד ארבע מאות, מוכח לכאורה כדברי החתם סופר, שיש להשקיע הרבה יותר מעשירית או חומש מזמנו, הואיל ומשתמע שלימוד זה ארך זמן רב מאוד.

ומה שכתב האיגרות משה שרבי פרידא "למד עמו במקצת הזמן שמחויב לבטל מתלמודו", נראה דחוק מאוד, משתי סיבות: האחת - מבחינה מעשית. לכאורה לימוד של ארבע מאות פעם עם תלמיד לוקח שעות רבות, שהרי רבי פרידא לא למד עמו רק פסוק אחד או משנה אחת, אלא את כל מה שהוא למד עם שאר התלמידים במשך כל היום. ואפילו אם נאמר שהוא למד עם שאר התלמידים רק שעה, הרי שעם אותו תלמיד הוא היה צריך ללמוד לפחות ארבע מאות שעות, ובל נשכח שתלמיד זה לא היה מן המצטיינים והמבינים מהר...

הסיבה השנייה - מבחינה מהותית. אם רבי פרידא לימד את תלמידו הנזכר רק באותן שעות שהוא ממילא היה חייב לעסוק בהוראה לאחרים, לא מובן מדוע הוא קיבל שכר כה גדול ועצום על מעשהו, והרי הייתה זו חובתו הגמורה. אלא בוודאי רבי פרידא עשה הרבה מעבר למה שהיה מחויב על פי שורת הדין, והוא העניק לתלמידו הרבה מאוד מזמנו האישי, ומשום כך זכה לשכר גדול של תוספת שנות חיים בעולם הזה ולשכר רב בעולם הבא.

על פי זה אפשר להציע הכרעה בין השיטות: מצד אחד אין איסור להשקיע בתלמידים יותר מעשירית הזמן (כפי שחשב האיגרות משה לומר), אלא יש מצווה

גדולה ועצומה להשקיע בתלמידים, גם הרבה יותר ממעשר או חומש, וכל המוסיף - יוסיפו לו מן השמים, בעולם הזה ועולם הבא. וכפי שלמדנו ממעשה רבי פרידא.

ומצד שני, אין זה בגדר חיוב מוחלט (כפי שמשמע מדברי החתם סופר), שהרי כאמור אם היה כאן חיוב גמור לא היה רבי פרידא זוכה לשכר כה עצום וחריג.

5. מעשה שהיה - הקב"ה מחזיר את זמן ההשקעה בתלמידים

אחתום פרק זה במעשה ששמעתי איש-מפי-איש משמו של הרב עובדיה יוסף זצ"ל. פעם אחת ניגש אליו הרב שלמה משה עמאר שליט"א, ושטח בפניו את צערו על כך שהוא נאלץ להמעיט מלימודו בגלל עול הציבור המוטל על צווארו.

הרב עובדיה יוסף השיב לו שגם לו עצמו נגרם צער רב מכך, אך הוסיף ששני דברים מנחמים אותו: האחד, שהוא מאמין באמונה שלמה שזכות הרבים עומדת לו בכל לימודו ובכל חידושי תורתו, והוא מרגיש שמשמים מסייעים לו להבין את תלמודו בצורה בהירה ומהירה יותר, באופן שמשלים את החסר. והדבר השני הוא שהוא מאמין ומתפלל שכשם שרבי פרידא זכה לאריכות ימים עבור השקעתו בתלמידו, כך זכות הרבים תזכה גם אותו באריכות ימים, שבהם "יקבל בחזרה" את כל הזמן שנחסר לו בעת שהשקיע בתלמידו ובצאן מרעיתו...

ז. האם מותר שלא ללמד?

בפרק הקודם הבאנו את מחלוקת הפוסקים בשאלה אם מותר לתלמיד חכם לבטל מזמן לימודו האישי לצורך לימוד התלמידים, והסקנו שיש בכך מעלה גדולה, אף שאין בזה חיוב. בפרק זה נברר את הצד השני של המטבע, ונשאל אם ובאיזה מצב מותר לתלמיד חכם להימנע מללמד לתלמידיו.

1. רש"י ותוס' - חייבים להשיב לכל שואל

במסכת בבא מציעא⁴¹ אמרו:

אמר רב יהודה אמר שמואל: בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במילייהו
- במסכת, ובפוריא, ובאושפיזא.

בפירוש "מסכתא" כתב רש"י:

במסכת - "יש בידך מסכת פלוני סדורה בגירסא או לאו", ואף על גב
סדורה היא לו, יאמר לו: "לאו", ומידת ענווה היא.

עולה מדבריו שהסוגיה איננה עוסקת באדם הבא לשאול את הרב שאלה על
המסכת, אלא לבחון את הרב אם הוא יודע את המסכת, ובאופן זה מותר לרב לומר:
"איני יודע", ומידת ענווה היא. אך מסתבר, שאם התלמיד היה שואל את הרב
שאלה הלכתית, או אפילו שאלה עיונית, היה הרב חייב להורות ולהשיב לו, ובאופן
זה אינו רשאי לומר: "איני יודע", כי ענווה במקרה זה היא ענווה פסולה.

וכן הבינו בתוס' על אתר:

ואם תאמר, והאמר "וְיִשְׁנָנְתֶּם - שיהו דברי תורה מחודדין בפיק; שאם
ישאלך אדם אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד" (ומבואר שיש חיוב
להשיב לשואל, ואסור לומר לו: "איני יודע").

ויש לומר, דהיינו דווקא באדם הבא לשאול דין או הוראה או להתלמד,
אבל הכא שבא לנסותו אם יודע, מותר לשנות ולומר: "לא למדתי זה".

מבואר שיש חיוב להשיב למי ששואל בענייני תורה, ואם בא אדם ללמוד מהרב
דבר הלכה ("הוראה") או אפילו דבר שאינו נוגע להלכה ולמעשה ("להתלמד"),
חייב הרב להשיבו, ומיד. ורק אם כוונת השואל אינה לצורך ידיעת התשובה אלא
רק לבחון את רמת הידע של הרב, מותר ואף רצוי לאחוז במידת הענווה ולשנות
מן האמת ולומר: "איני יודע".

בתוס' רבנו פרץ הלך בכיוון זה, אך סבר שכל זמן שלא מדובר בשאלה שיש לה
השלכה הלכתית-מעשית, מותר לרב לומר שאינו יודע:

ואם תאמר: והאמרין במסכת קידושין "וְיִשְׁנָנְתֶּם לְבַנְיָהּ" - שיהו מסודרין
בפיק, שאם ישאלך אדם אל תגמגם, אלא אמור לו מיד. ויש לומר: דהיינו

בששואל הוראה דאיכא נפקותא, אבל היכא דליכא נפקותא יש לומר: "איני יודע".

2. רמב"ם - מותר להתחמק מהוראה

אולם מדברי הרמב"ם⁴² נראה שהבין שמותר לרב לשנות מן האמת גם כשהתלמיד שואל שאלה הלכתית. וכך כתב:

במה דברים אמורים (שמחזירים אבדה לתלמיד חכם בטביעות עין)? בתלמיד ותיק שאינו משנה בדיבורו כלל, אלא בדברי שלום או במסכתא או במיטה או בבית שהוא מתארח בו.

כיצד? היה עוסק במסכת נידה, ואמר: "במקוות אני שונה", כדי שלא ישאלו אותו שאלות בעניין נידה⁴³...

מבואר מדבריו שההיתר לשנות אינו רק כשהתלמיד רוצה לבחון את רבו ו"לנסותו אם יודע" (כלשון התוס'), אלא מותר לשנות גם כדי שיימנעו מלשאול אותו שאלות. בספר תורת חיים (של הרב אברהם-חיים שור)⁴⁴ כתב שלכאורה יש להקשות על הרמב"ם את קושיית התוס':

ולפירושו קשה מה דאמרין "וְשִׁנְיָתָם שיהו דברי תורה מחודדין בפיק; שאם ישאלך אל תגמגם לו, אלא אמור לו מיד", כמו שכתבו התוספות.

42 הלכות גזילה ואבידה פרק יד הלכה יג.

43 בחידושי תלמיד הרשב"א (ב"מ שם) כתב: "ויש מי שכתב שזהו במסכת נידה בלבד, כדי שלא ישאלו לו בה". ואם כוונתו לדברי הרמב"ם, נמצא שהבין בדעתו שההיתר לשנות הוא רק לגבי מסכת נידה, ומשום ענייני הצניעות הכרוכים בה. אך זהו דוחק גדול, ופשטות לשון הרמב"ם היא שמסכת נידה היא דוגמה בלבד, והוא הדין לשאר המסכתות. גם בספר מעשה רקח (על אתר) אכן הבין שהרמב"ם דיבר רק על מסכת נידה, וכתב שנדחק לפרש כן מפני קושיית התוס', וסבר שאמנם בשאר מסכתות יש להשיב מיד ואסור לגמגם, אך במסכת נידה שיש בה קצת גנאי מותר לשנות. אך כאמור, נראה שהרמב"ם נקט כן כדוגמה בלבד, ולא בדווקא.

44 בבא מציעא כג ע"ב.

וכתב לתרץ:

ויש לומר, דוודאי תלמיד חכם שהגיע להוראה ומורה לרבים, שממונה על כך, צריך לזהר שיאמר מיד ולא יגמגם. אבל הכא איירי שאינו מומחה לרבים; לכך כל מה שאפשר לו להישמט, עדיף טפי.

להבנת התורת חיים, ההיתר שלא להשיב לתלמידים הוא רק למי שאינו מומחה לרבים, ולגביו אמרו שדרך ענווה היא להתחמק מלהשיב על שאלות. אבל לתלמיד חכם שהגיע להוראה אסור להתחמק מלתת מענה לשואלים, והוא חייב להשיב להם מיד.

ויש קצת סמך לחילוק זה, שהגמרא שאמרה שמותר לשנות במסכת דיברה על "צורבא מרבנן", וגם הרמב"ם כתב שמדובר ב"תלמיד ותיק", ומשמע קצת שמדובר רק ב"תלמיד", דהיינו מי שטרם הגיע להוראה, ולא בתלמיד חכם שכבר הגיע להוראה.⁴⁵

נראה שאפשר להציע תירוץ נוסף בדעת הרמב"ם. אכן יש על הרב חיוב לענות לתלמיד השואלו ולא לגמגם לו, וכמו שלמדו חכמים מהמילה "וְשִׁנְנָתָם". אך זה רק לאחר שהתלמיד כבר שאל את השאלה, וכפי שמדוקדק בלשונם: "שאם ישאלך אדם - אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד".

אבל כל זמן שהרב עדיין לא נשאל, אין הוא מחויב להמציא עצמו בפני התלמיד כדי שהוא יוכל לשאול אותו שאלות. וגם כשהתלמיד מתעניין באיזו מסכת רבו עוסק כדי שיוכל לשאול אותו על כך, מותר לרב לשנות ולהשיב שהוא עוסק במסכת אחרת, כדי שהתלמיד לא ישאל אותו שאלות על המסכת שהוא באמת לומד. ובזה מדויקים דברי הרמב"ם, שהשינוי ב"מסכתא" הוא: "כדי שלא ישאלו אותו שאלות".

45 אולם עיין בחידושי הלכה למשה (הרב חיים-משה אמארייליוו; הל' גולה ואבדה פי"ד הי"ג) שהקשה על הסבר התורת חיים: "ומילת במסכתא אינו מורה על כך, דאם כן הו"ל בהוראה או בדינא".

במילים אחרות: אין לרב חיוב להביא עצמו למצב שהתלמיד ישאל אותו שאלות, אבל לאחר שהוא כבר נשאל הוא חייב להשיב.⁴⁶ סברת הדבר פשוטה: הטעם שאסור לגמגם בדברי התורה הוא משום שיש בזה חילול השם, שנראה כאילו הרב אינו יודע את דברי התורה ולכן אינו משיב לשאלות התלמידים. אך אם עדיין לא שאלו אותו שאלות, אין לו חיוב להמציא עצמו אליהם כדי שיוכלו לשאול אותו.

3. המאירי - כשהרב יודע את התשובה, חייב להשיב

הסבר נוסף מצאתי בפירוש המאירי:⁴⁷

במסכתא... שאם שאלוהו באיזו מסכתא הוא עוסק, ויודע בעצמו שאינו בקי בה, ומתיירא שמא יקיפוהו שאלות בענייניה - אומר להם שהוא עוסק במסכתא אחרת שהוא בקי בה ביותר.

מדבריו יוצא שההיתר לשנות במסכת הוא באופן שהרב חושב שאינו יודע להשיב תשובה נכונה וראויה. אבל אם הנושא המדובר שגור על לשונו, אסור לו לשנות מן האמת, אלא יש לו להשיב תשובה ברורה לתלמיד השואל.

כעין זה הובא בקובץ שיטות קמאי (שם) בשם רב האי גאון:

אף על גב דגריסא ליה ההיא מסכתא, כי שאיל ליה בר בי רב, אמר: לא גריסנא - חדא שלא יחזיק טובה לעצמו, ועוד שמא יאמר: "שנה לי פרק אחד", ואתי לידי כיסופא.

46 בפירוש המיוחס לריטב"א (בבא מציעא כג ע"ב) כתב: "ואם תאמר: והא כתיב: 'וְשִׁנְנָתָם - שיהו משוננין בפיד'?" לא קשיא: כאן בשעת מעשה, כאן שלא בשעת מעשה. כלומר, אם ישאל אדם דבר הוראה ורוצה לעשות - לכך נאמר 'וְשִׁנְנָתָם', אבל שלא בשעת מעשה - מותר לשנות". ותחילה חשבתי שחילוקו בין "שעת מעשה" ל"שלא בשעת מעשה" הוא כפי שהצעת ברמב"ם, דהיינו ש"שעת מעשה" הוא בשעה שהוא כבר נשאל, ואילו "שלא בשעת מעשה" הוא כשעדיין לא נשאל. אבל מהמשך דבריו מובן ש"שעת מעשה" היינו כשהוא שואל "דבר הוראה ורוצה לעשות", כלומר כשהוא שואל שאלה שיש לה השלכה מעשית. ודבריו כדברי התוס'.

47 בית הבחירה, בבא מציעא כג ע"ב.

ומבואר שההיתר לשנות מן האמת הוא בזמן שהרב איננו בקי כראוי במסכת, והוא חושש שלא ידע לענות כראוי, ויתבייש בכך.

אף הלחם משנה על אתר⁴⁸ הבין כך גם בדעת הרמב"ם, שמה שכתב "כדי שלא ישאלו אותו שאלות בעניין נידה" הוא משום שהוא חושש שלא ידע להשיב כראוי, ויתבייש:

כדי שלא ישאלוהו שאלות בעניין נידה - כלומר כדי שלא יתבייש, אם לא ידע להשיב.

4. סיכום

אם כנים דברינו, נמצא שלכל הדעות יש חיוב להשיב לשאלות התלמידים, ואם הם שואלים שאלה הלכתית או עיונית אסור לרב להימנע מלהשיב לשאלתם.

- לדעת רש"י ותוס' - אסור לרב להתחמק ולמנוע עצמו מהאפשרות שהתלמידים ישאלו אותו שאלות, ואם הוא מזהה שהתלמידים מתכוונים לשאול שאלה, וכגון ששואלים אותו אם הוא עוסק במסכת פלונית, אסור לשנות מן האמת ולגרור להם שלא לשאול, אפילו לשם ענווה.
- לדעת רבנו פרץ - הרב חייב להשיב על שאלות הלכתיות-מעשיות, ומותר לו להימנע מלהשיב על שאלות שאינן מעשיות.
- לדעת הרמב"ם (על פי הצעתנו) והריטב"א - מותר לרב להתחמק ממצב שמאפשר לתלמידים לשאול שאלות, אך לאחר שנשאל הוא חייב להשיב להם.
- לדעת המאירי ורב האי גאון (ויש המפרשים כן בדעת הרמב"ם) - אם הרב בקי בנושא, חובה עליו להשיב לשאלות התלמידים. ורק אם הוא חושש שאינו מתמצא בסוגיה באופן הראוי, מותר לו לשנות ולהתחמק משאלות, כדי שלא יתבייש.

ח. סיכום

בפרק הראשון הבאנו את מחלוקת הראשונים לגבי מצוות לימוד התורה לאחרים, אם זו מצווה העומדת בפני עצמה, או שהיא חלק מרכזי בעצם מצוות תלמוד תורה. ביארנו שלכל הדעות יש חובה ללמד תורה לאחרים, ומי שאינו מלמד - מבטל מצווה מן התורה. חתמנו בדברי המהר"ל מפראג ש"עיקר לימוד התורה - ללמד אותה לאחרים".

בפרק השני הצגנו את מחלוקת הראשונים מה קודם למה: הלימוד וקיום המצוות לעצמו, או הלימוד לאחרים. ביארנו שלדעת בעל השאלות אחריות האדם על מעשיו ותורתו קודמת לאחריותו והשפעתו על הרבים, ולכן יש לו להקדים את לימודו האישי ללימוד הרבים; ולדעת רש"י ותוס' אחריות האדם על כלל ישראל חשובה יותר מאחריותו על מעשיו הוא, ולכן תלמוד תורה של רבים עדיף וקודם לקיום המצוות בעצמו וללימודו האישי.

בפרק השלישי הצגנו את מחלוקת התנאים אם לימוד האב קודם ללימוד של בנו, והראינו שנפסקה הלכה כרבי יהודה שהכרעת שאלה זו תלויה בתועלת העתידית לכלל ישראל, ולכן אם הבן מוכשר יותר מאביו, ויוכל ללמד לאחרים יותר מאביו, הוא קודם. נוסף על כך, הבאנו את שני חידושי של הגר"ח, ששאלת הקדימות אינה תלויה רק ביתרון חכמת האב או הבן, אלא גם בכישוריהם ללמד, ובאם דעתם לעסוק בהוראה. והכלל העולה, ש"עיקר חיוב תלמוד תורה הוא ללמד", ומי שילמד לאחרים בצורה טובה יותר, הוא קודם בזמן ובמעלה.

בפרק הרביעי עסקנו בשעבוד הרב לתלמידיו, המתבטא בכך שהוא איננו יכול ללמד את הנושא שמעניין אותו ונצרך לו, אלא את המסכת הנצרכת להם. הראינו גם ששעבוד זה תלוי במצבם הלימודי והרוחני של התלמידים, וככל שהם בתחילת דרכם וצריכים יותר לרבם, כך גדל שעבודו של הרב לתלמידיו. הוספנו שיחד עם זאת, הגם שהרב עוסק בלימוד לאחרים, יש לו לקבוע מסגרת קבועה גם ללימודו ולהתקדמותו האישית.

בפרק החמישי עסקנו בשאלת היחס הנכון בין הזמן שהרב צריך להשקיע בתלמידיו, ובין הזמן שיש לו להשאיר לעצמו. הבאנו בזה שתי גישות קוטביות: לדעת הרב פיינשטיין - הרב צריך להשקיע בתלמידים עשירית מהזמן העומד

לרשותו, ואת עיקר זמנו עליו להשאיר לעצמו. לדעתו, אסור לרב לתת מזמנו מעבר לעשירית (ולכל היותר, חומש). מנגד, לדעת החתם סופר - עיקר זמנו של הרב צריך להיות מושקע בתלמידים, אף שבכך הוא מבטל הרבה מלימודו, "כי בזה - של חברו קודם לשל עצמו". לבסוף הצענו פשרה: אין איסור להשקיע בתלמידים יותר מעשירית הזמן, ואדרבה יש מצווה גדולה להשקיע בהם זמן רב, וכל המוסיף - יוסיפו לו מן השמים. אך אין זה חיוב מוחלט אלא מידת חסידות.

בפרק השישי ביררנו את השאלה: האם מותר לרב להימנע מללמוד תלמידים ולהשיב לשאלותיהם? הבאנו בזה כמה ביאורים: יש הסוברים שחובה להשיב לשאלות הלכתיות ולימודיות, ומותר להימנע רק כשמנסים לבחון את ידיעות הרב. יש הסוברים שאם הרב חושש שלא ידע להשיב ויבוא לידי בושה, מותר לו להתחמק מהשאלה. יש שחילקו בדעת הרמב"ם בין תלמיד שלא הגיע להוראה ובין תלמיד חכם שהגיע להוראה. אנו הצענו בדעתו לחלק בין מצב שבו הרב כבר נשאל שאלה, שאז הוא חייב להשיב עליה, ובין מציאות שבה הרב עדיין לא נשאל, ובאופן זה הוא רשאי להתחמק מהאפשרות שישאלו אותו שאלות.

מכל האמור במאמר זה ניתן להסיק שהחלק המרכזי והחשוב של מצוות תלמוד תורה הוא ללמדה לאחרים, והשקעתו של הרב בלימוד ובהתקדמותו האישית שניות במעלה למחויבותו כלפי בני קהילתו, ותורתם קודמת לתורתו.

משום כך יש לרב הקהילה להתמסר ולהשקיע את רוב זמנו בהכנת שיעורים והעברתם לקהילה, ובמתן מענה לשאלות ההלכתיות של התושבים. אמנם יש לו להשאיר זמן מוגדר וקבוע גם ללימוד האישי שלו, אך לא צריך שינקפהו לבו על העלייה הרוחנית האיטית שלו, היות שעיקר תפקידו ושליחותו הוא להעלות ולחזק את בני קהילתו, ושמחת התרוממותם בתורה ובקדושה - היא שמחתו.

